

EDEBİYATTA DİL KULLANIMI

Mustafa ÖZKAN*

Öz

Günlük hayatımızda kullandığımız dil, alışılmış belli başlı anlam yükleriyle dolu kelimelerden ve bu kelimelerin alışılmış söz dizimi kalıplarından oluşur. Ancak yoğun duygu ve coşkular her zaman günlük dildeki kelimelerle ifade edilmez. Çünkü günlük dilde sözcükler ve ifade kalıpları, çok kullanılmalarından dolayı yıpranırlar, canlılıklarını yitirirler. Sanatçının güçlü bir anlatıma ulaşmak için kelimeyi yeniden canlandırması, ona günlük dildekinden farklı anlamlar yüklemesi gerekir. Bu bakımdan edebî eserlerde kullanılan dil, günlük dil kullanımlarından farklılık gösterir. Dolayısıyla edebî metinleri anlamak ve yorumlamak da bu metinlerde kullanılan dili anlamakla mümkündür. Bu yazıda bir iletişim aracı olan dilin edebî metinlerde özellikle şiirde kullanılışı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Günlük dil, edebî dil, edebiyat, edebî metin, şiir

THE USE OF LANGUAGE IN LITERATURE

Abstract

The language we used in daily life is consist of simple words that refers to common meanings and syntax in accustomed way. However deep feelings and enthusiasm always do not express by words in daily language as words and phrases in daily language wear out and lose their vitality by using too much. In order to get intense meaning writer need to invigorate words and use them in different contexts. For this reason literary language is different from daily language. Understanding and analyzing of literary texts is possible by comprehending language in literary texts. In this paper, the using of language as communication tool in literary texts especially in poems will be explain.

Key Words: Daily language, literary language, literature, literary text, poetry

* Prof. Dr., İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1. Giriş

İnsanlar duygu, düşünce ve bilgileri başkalarına çeşitli yollarla aktarırlar; bu aktarma ve anlamlandırma sürecine “iletişim” adı verilir. Bir insanın öteki insanlarla, tabiatla, evrenle ilişki içinde olması, onun hayatının anlamlı olmasını sağlar. İnsanın dünyada var olduğunu hissetmesi ancak iç ve dış dünya ile anlamlı ilişkiler içinde olması ile mümkündür. İletişim insanların bir arada yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden biridir. İnsanlar bir arada buldukları her durumda birbirleriyle anlaşabilmek için bir sistem oluşturmuşlardır. İnsan haberleşmesi, en gelişmiş iletişim düzeni olan dil üzerine kurulmuştur.

İnsan dış dünyayı, kendi psikolojik değerleri ile anlamlandırır. Böylece iletişime hazır duruma gelir. Bir iletişim sürecinde verici ve alıcı olmak üzere en az iki kişi bulunur. Kişiler arasındaki iletişim sözlü veya sözsüz olarak gerçekleşir. Sözlü anlatım, konuşmada kullanılan sembollerle; sözsüz anlatım ise bedenimizle oluşturduğumuz işaretlerle, oturuş, duruş gibi çeşitli tavırlarla ifade edilir. İnsanlar arası iletişimde bireyin duruma ilişkin değerlendirmelerini taşıyan bu araçlara sözsüz mesajlar denir. Sözsüz mesajlarla taşınan anlatım biçimine de “sözsüz iletişim” denir.¹

Dil insanın ihtiyaçlarına göre kurduğu ve geliştirdiği toplumsal bir kurumdur. O nedenle toplumdan ayrı düşünülemez. Dil ve toplum, birlikte, birbirlerini etkileyerek doğmuşlardır. Biri olmadan öteki düşünülemez.

Dil bir göstergeler dizgesidir. Göstergenin var olabilmesi için de hiç olmazsa iki kişi arasında bir anlaşma bulunması gerekir. İnsan duyuları sayesinde, özellikle görme ve işitme organları aracılığıyla göstergeler dizgesi kurabilmiştir. Bunun sonucunda da iki türlü dil oluşturabilmiştir: Sözlü-sesli dil, sessiz dil.

Bu iki dil her çağda kullanılmıştır. Bugün de kullanılmaktadır. Vücut hareketlerine dayanan sessiz dil, konuşamayan kimselerde sesli dilin yerini tutar. Ayrıca tiyatro, pandomima ve bale gibi sanatlarda estetik bir rol oynar. İnsan konuşurken birtakım hareketler yapar; baş ve kolların hareketleri, yüzdeki çizgilerin türlü biçimlere girmesi, vücudun türlü durumlar alması anlatım dolu bir bütün meydana getirir. Bu hareketler her zaman sözle bir arada bulunur ve sözü destekler. Bu dil dışı iletişim dizgelerinin sayısı oldukça fazladır. Bunlar ister görme, ister dokunma, işitme gibi duyularımızı ilgilendirsinler, hepsinin ortak özelliği dilin seslerini kullanmamalarıdır. Bu yüzden bu göstergeler bütün iletileri açıklayamazlar. Çünkü bunlar çok özel ihtiyaçları dile getiren, sınırlı imkânları olan araçlardır.

Sesli dil ise sessiz dili çok aşmıştır. Sesli dil ile her duygu, her düşünce en

¹ Acar Baltaş, Zuhâl Baltaş, *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s.27, 30.

ince ayrıntısına kadar ifade edilebilmektedir. Bu bakımdan her türlü kullanılışa elverişlidir. Sesli dilde kullanılan göstergelerle en soyut düşünceler bile dile getirilmektedir. İnsanın kurduğu evren kelimelerle örülmüştür. Nesnelere tanımak için kelimelerin dışında bir yol yoktur. Dolayısıyla insan zihninin dışarıya yansımaları ancak dille gerçekleşmektedir. İnsanlar kavramlarla düşünür, düşündüklerini dil göstergeleriyle anlatırlar. Dilin asıl amacı insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır.

2. İletişim Göstergeleri

Kişiler arasındaki bilgi alış veriş, anlam yüklü birimler aracılığı ile gerçekleştirilir. İletişimde kullanılan bu anlam yüklü birimlere “gösterge” denir. Gösterge, kendi dışında bir başka şeyi gösteren, onun yerini alabilen nesne, görünüş veya olgudur. Her gösterge, “gösteren” (ses birimi) ve “gösterilen” (anlam birimi) olmak üzere iki düzlemden oluşur ve bunlar birbirinden ayrılmaz.² Gösteren dil göstergesinin sese ilişkin somut bölümüdür. Algılama düzlemini ilgilendirir. Gösterilen ise gösterenin zihnimizde uyandırdığı düşünce veya kavramdır; bu bakımdan insandaki düşünce alanını ilgilendirir. Örneğin *bıçak* göstergesinin göstereni /b.i.ç.a.k/ biçiminde oluşan ses birleşimidir. Bu birleşim, yalnızca bir ses değil, seslerin birleşmesinden oluşan bir imgedir. Ses duyulabilir, halbuki ses imgesi konuşmaya dönüştürülme de zihnimizde vardır. /b.i.ç.a.k/ ses birleşimini duyduğumuzda *bıçak* kavramı, bıçaktan söz etmek istediğimizde de /b.i.ç.a.k/ ses birleşimi aklımıza gelir. Yani gösterge bir kavramla (anlam birimi) bir ses imgesini birleştirir. Bu göstergelerin anlamları sosyal bir anlaşmadan, bireyler arasındaki gizli bir uzlaşmadan doğmuştur. Dil göstergeleri belli kurallar çerçevesinde birbirine bağlı bir bütün oluşturur, başka göstergelerle kurdukları ilişkilere göre anlam kazanırlar.

Birey kuşaktan kuşağa aktarılan dil sistemini öğrenir, bu yolla öteki bireylere anlamlar iletir ve onlarla bir iletişim kurar. Düşünceler dil göstergeleriyle taşınır. Birey dil sistemi üzerinde toplumsal anlaşmayı bozacak değişiklikler yapamaz. Örneğin “büyük” yerine “yükbü” diyemez. Ayrıca dilin gramer yapısı üzerinde değişiklik de yapamaz. Meselâ “Betül dün sabaha karşı hastalandı.” cümlesini, “Betül dün karşı sabaha hastalandı.” biçiminde değiştiremez.

Göstergelerle iletilmek istenen mesajın ne anlama geldiğinin bilinebilmesi için, gönderici ile alıcı arasında bir anlaşma olmalıdır. Gönderici ile alıcı arasında ortak olan öge koddur. Gönderici bu kodla iletisini oluşturur. Alıcı aynı kodu biliyorsa iletiyi (mesajı) çözer; söylenenleri ya da yazılanları anlar. Eğer gönderici ile alıcı aynı kodu paylaşmıyorlarsa iletişim gerçekleşmez.

² Gösterge-Gösteren-Gösterilen-Gönderge vb. kavramlar için bk. Zeynel Kiran, Ayşe Kiran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin, Ankara 2002, s.54-60.

Dil göstergeleri gerçek dünyada var olan durumları, nesnelere, varlıkları gösterirler. Bu gerçek varlık veya nesnelere “gönderge” adı verilir. Bunlar somut ya da soyut olabilir: *okul, ev, üniversite, sevgi, aşk, cesaret, korkaklık* vb.

Göstergeler insan hayatında önemli yer tutar. İnsanlar söylemek istediklerini göstergeler aracılığıyla ifade ederler. Anlam aktarımı için sözcüklerin dışında kullanılan başka göstergeler de vardır. Örneğin levhalar, giysiler, süsler; sanat dallarında kullanılan renkler, biçimler gibi. Ancak dil göstergeleri çok daha kullanışlıdır. Çünkü bu göstergeler, kendi anlamlarından başka anlam ve değerleri de ifade etme gücüne sahiptirler. Ayrıca dil etkin bir taşıyıcıdır ve dille gerçekleştirilen iletişim, gelecek zamanlara aktarılmak üzere saklanabilmektedir. Bilimde, sanatta her türlü etkinlik, kültürdeki her türlü birikim ancak dil sayesinde süreklilik kazanmaktadır.³

Dil ile olan iletişimde gösterge olarak sözcükler kullanılır. Ancak sözsüz iletişimde dil dışı göstergelerden yararlanılmaktadır. Meselâ resim, renk, ses gibi çeşitli araçlara bir anlam yüklenerek de mesaj aktarılabilir. Bir el sıkışma, birinin boynuna sarılma sözcüklerden daha çok şey ifade edebilir. Günlük yaşamımızda yeri olan birçok işaretin anlamı bulunduğunu ve bir iletişim dizgesinin parçaları olduğunu görürüz. Örneğin trafik lâmbalarında kırmızı ışık “Dur”, yeşil ışık “Geç” anlamına gelmektedir. Bir elektrik direğine asılan kuru kafa resmi “ölüm tehlikesi” anlamını yansıtmaktadır. Sevgiliye gönderilen kırmızı güller ateşli bir aşkı dile getirmektedir.⁴ Dil dışı olan bu göstergelerin sayısı oldukça fazladır. Bunların ortak noktası insan dilinin seslerini kullanmamalarıdır.

3. Kavramlaştırma / Anlamlandırma

Her dil, doğadaki nesnelere, durum ve olayların, hareketlerin anlatımı sırasında birtakım ses birleşmelerinden yararlanır; bu ses birleşmeleriyle onları kavramlaştırır. Bazen kendi kök ve ekleriyle türetmeler yapar; bazen başka kavramlardan yaptığı aktarmalarla ad vermeye yönelir. Böylece dildeki göstergeler meydana gelir. Dünyadaki nesne, olay ve hareketlerin belli bir ses birleşmesiyle sembolleştirilerek kavramlaştırılmasına anlamlandırma adı verilir.⁵ Yani anlamlandırma bir yönüyle ses imgesine, gösterene, diğer yönüyle de kavrama, yani gösterilene bağlıdır. Başka bir deyişle mevcut bir nesneyi bir dil işaretine bağlıyorsak bu bir anlamlandırmadır. Göstergenin gerçeklik kazandığı ses dizisiyle ilettiği anlam arasında bir sebep ilişkisi yoktur.⁶ Dil göstergeleri değerini top-

³ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 618

⁴ Özcan Başkan, *Bildiririm, İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988, s. 29.

⁵ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s. s0 vd.

⁶ Zeynel Kıran, Ayşe Kıran, *a.g.e.*, s. 59; ayrıca bk. Veyysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002, s.27.

lumsal bir uzlaşmadan alır. Her dil, doğadaki nesnelere, hareketleri adlandırırken, onları kendine özgü biçimde algılar. Bu bakımdan varlıkların, nesnelere ve hareketlerin adları her dilde farklı olur. Örneğin Türkçedeki “kedi”, İngilizcedeki “cat”, Fransızcadaki “chat”, Almandaki “katze”, İspanyolcadaki “gato”, Arapçadaki “hirre” sözcükleri aynı hayvanı gösterirler.⁷

4. Metin

Dil göstergelerinin art arda gelerek oluşturduğu anlamlı yapıya ise metin adı verilir. Yani dilde bir anlam bütünlüğü taşıyan yazılı her ürün bir “metin” olarak kabul edilir. Anlamlı en küçük dil kullanımlarından tutun da, şiir, hikâye, roman gibi geniş kapsamlı edebî eserlerin tamamı metin kavramı içine girer. Her metin belli bir amaca yönelik olarak meydana getirilir. Makale, röportaj, gazete haberi gibi bazı metinler, doğrudan bilgi verme, haber iletme amacını taşırlar. Roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi bir kısım metinleri ise yazar, hayatı ve dili yorumlayarak ortaya koyar.

Bildirişim işlevi olmayan sözlü ya da yazılı anlatımlar metin olarak değerlendirilmez. Dil açısından metin, belli bir bildirişim bağlamında birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan cümleler dizisidir. Metin, işte bu anlamlı cümleler ya da cümle dizilerindeki dil birliklerinden oluşur. Anlamlı birlikler arasındaki bu diziliş rastgele olmaz. Bunlar belli bir mantık sırasına ve dil bilgisi kurallarına göre yapılır. Böylece kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurarak tek kavramdan anlatıma doğru gidilir.⁸

Cümledeki kelimeler arasında, dilbilgisi bakımından bağıntılar vardır. Örneğin cümle öğeleri arasında özne-yüklem uyumu, fiillerin çekiminde kişi ve zaman uyumu, söz gruplarının arasında diziliş uyumu gibi.⁹ Bu yapıların doğruluğu veya yanlışlığı dilbilgisi kurallarına göre belirlenir. Metindeki kelimeler ve cümleler arasındaki bu ilişkiye “bağlaşıklık” adı verilir.¹⁰ Örneğin şu cümlelere bir göz attığımızda, bunların hepsinin dilbilgisi açısından doğru oluşturulmuş yapılar olduğunu görürüz:

*“Yoksa bugünkü çocukların tecessüsü başka konulara mı çevrildi?
Bizim çocukluğumuzda ise imkânlar ne kadar azdı.
Tecessüsü yapıcılık doğrultusunda geliştirmek gerek.”*

Eğer bu yapılar dilin ses, şekil ve anlam yapılarına aykırı olurlarsa, bunlar anlatım bozukluğu olarak kabul edilir.

⁷ Mustafa Özkan. Hatice Tören, Osman Esin, a.g.e., s. 619

⁸ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 3. Basılış, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 496.

⁹ Anlatımda doğru cümlede aranan nitelikler için bk. Mustafa Özkan. Hatice Tören, Osman Esin, a.g.e., s. 650

¹⁰ Mustafa Özkan, *İnsan İletişim ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010, s.61.

Kelimelerin rastgele sıralanması bir cümleyi oluşturmadığı gibi, cümlelerin art arda gelmesi de metnin oluşumu için yeterli değildir. Cümleler arasında anlam açısından bir tutarlılık, bir bağ olması gerekir. Bu tür anlam bağıntılarına “bağdaşıklık” denir.¹¹ Yani bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran dil ile ilgili özelliklerin tamamıdır. Ayrıca cümlelerin tek tek anlaşılması, metnin tamamının anlaşılmasına yetmeyebilir. Metnin anlaşılması için bazı dil dışı öğelerin de kavranmasına ihtiyaç olabilir. Çünkü metin hem yazarın ortaya koyduğu bir ürün hem de okuyucunun onu okurken anlamlandırdığı bir süreçtir.

Anlatımda hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her türlü dil yapısı, bir başkası ile olan ilişki içinde anlam kazanır. Birden çok anlamlı dil birliğinin yan yana gelerek bir anlam ifade etmesine “bağdaştırma” denir.¹² Bağdaştırma, bağlaşıklık ve bağdaşıklık ile sağlanır. Sözlü ve yazılı anlatımda bağdaştırma önemli bir yer tutar.

5. Sanat Metinleri ve Dil

Günlük hayatımızda kullandığımız dil, alışılmış belli başlı anlam yükleriyle dolu kelimelerden ve bu kelimelerin alışılmış söz dizimi kalıplarından oluşur. Ancak yoğun duygu ve coşkular her zaman günlük dildeki kelimelerle ifade edilmezler. Çünkü günlük dilde sözcükler ve ifade kalıpları, çok kullanılmalarından dolayı yıpranırlar, canlılıklarını yitirirler. Sanatçının güçlü bir anlatıma ulaşmak için kelimeyi yeniden canlandırması, ona günlük dildekinden farklı anlamlar yüklemesi gerekir.

Sanat metinlerinde, özellikle şiirde, sanatçı günlük dilden saparak kendine özgü yeni anlatımlar yaratır. Beklenmeyen kullanımlardan yararlanmayı dener. Bunları sanatçı bazen kelimelerin günlük dilde kullanılan biçimlerinden yani “alışılmış bağdaştırma” larından yararlanarak oluşturur.

*“Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu.
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz.”*

(Cahit Külebi)

dizelerinde şair “buğday tarlası” tamlamasıyla belli bir imgeyi çağrıştır-

¹¹ Bağdaşıklık terimi için bk. Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.169 vd.

¹² Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s. 83.

mak istemiştir. “Dağıt saçlarını” diyerek, buğday tarlaları ile sevgilinin saçları arasında (sarı renk, rüzgârda savrulan başaklar) bir ilişki kurmuştur.¹³

Bazen de sanatçı, günlük dilde bir arada kullanılması mümkün olmayan, gariptenecek bir ilişkilendirme ile sözcüklerin çağrışımlarından yararlanarak, mantığa aykırı yeni bağdaştırmalar yapabilir. Bunlar dilbilgisi kurallarına uysalar bile, mantığa aykırıdır. Bu tür ilişkilendirmeye “alışılmamış bağdaştırma” denir.

SİSLER BULVARI

*elinin arkasında güneş duruyordu
aylardan kasımdı üşüyorduk
ağacın biri bulvarda ölüyordu
şehrin camları kaygısız ölüyordu
her köşe başında öpüşüyorduk*

...

*sisler bulvarı 'nda seni kaybettim
sokak lambaları öksürüyordu
yukarda bulutlar yürüyordu
terkedilmiş bir çocuk gibiydim
dokunsanız ağlayacaktım
yenikapı 'da bir tren vardı*

...

*sisler bulvarı bir gece haykırmıştı
ağaçları yatıyordu yoksuldu
bütün yaprakları sararmıştı
bütün bir sonbahar ağlamıştı
ağlayan sanki istanbul 'du
öl desen belki ölecektim
içimde biber gibi bir kahır
bütün şiirlerimi yakacaktım
yalnızlık bana dokunuyordu*

(Attila İlhan)

Attila İlhan'ın “Sisler Bulvarı” şiirinden alınan kısımlarda geçen “ağacın biri bulvarda ölüyordu”, “şehrin camları kaygısız gülüyordu”, “sokak lambaları öksürüyordu”, “yukarda bulutlar yürüyordu”, “sisler bulvarı bir gece haykırmıştı”, “ağaçları yatıyordu yoksuldu”, bütün bir sonbahar ağlamıştı” dizelerindeki bağdaştırmalar alışılmamış bağdaştırmalardır.

Günlük dilde yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, duygulandırma, et-

¹³ Doğan Günay *Metin Bilgisi*, Multilingual, İstanbul 2000, s.264.

kili anlatma çabasıyla edebî dilde, özellikle şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmaların sık kullanıldığı görülmektedir. İlk bakışta bunlar yanlış kullanımlar olarak düşünülse bile, sanatçı bu tür kullanımlarla yeni anlamlar ortaya koyma çabası içindedir. Sanatçı, kelimelerin ses ve biçim özelliklerinde, dilin söz dizimi yapısında bilinçli olarak değişiklikler yapar. Daha önce kullanılmamış birleştirmelere giderek okuyucuya anlam bakımından daha güçlü bir dil sunmaya, onların zihninde yeni ve değişik tasarımlar oluşturmaya yönelir. Alışılmamış bağdaştırmalarla şiir dilinde göstergeler daha geniş bir düşünce-tasarım-duygu yumağı oluşturmakta ve insanı daha çok etkilemektedir. Şairin amacı da beklenilmeyen kullanımlardan yararlanarak bir özgünlük yaratmaktır. Bu bakımdan günlük dilde kullanılması mümkün olmayan kelimelerden, çağrışımlardan yararlanarak bu tür bağdaştırmalar yapar.

Edebî metinler sanat metinleri içinde yer alır. Bunlar doğrudan bilgi iletmek veya öğretmek amacıyla değil, yaşatmak amacıyla oluşturulur. Bu metinler, yaşanan dünyada gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir olayı, görünüşü olduğu gibi ifade etmezler, kurmaca (itibarî) bir dünyayı yansıtır. Bir romanın, bir hikâyenin, bir şiirin veya bir oyunun sunduğu dünya, gerçeklerin tam yansıtılması değildir. Bunlar gerçek dünyanın, gerçek hayatın belli bir anlama göre dilde yeniden üretilmesiyle oluşur. Dış dünya ve insana özgü her türlü gerçeklik, duygu ve düşünce öğeleri birleşerek organik bir birlik oluşturur. Edebiyatın amacı, doğrudan doğruya hayatı, objektif gerçekliğin verileriyle ilişkiye getirmek değildir. Bu bakımdan, edebî eserlerle sunulan, sanatçının dış dünyadan aldıklarını kişisel anlatım ve yorumuyla yansıtmasından ibarettir.

Sanatçı eserini oluştururken, yaşanan dünyanın objelerini, yani dış dünyayı ve insana özgü her türlü gerçekliği araç olarak kullanır. Bunlardan amacına uygun olanları seçer, kendi deneyimleri ve hayal gücünün yardımıyla onları değiştirir, birleştirir ve dil ile yeni bir dünya kurar. Kurgulanan bu dünya hem gerçek hayata benzer hem de onun dışında kurmaca bir âlemdir. Bu evren, yazarın okuyucuya kazandırmak istediği anlam ve yaşantı doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Yani dış dünyanın gerçeği ile edebî eserin gerçeği birbirinden farklıdır.¹⁴ Bu bakımdan biz her edebî eseri kendi gerçeği içinde değerlendiririz. Meselâ *Muhteşem Yüzyıl* oyunundaki Kanunî ile Osmanlı Devletinin ünlü hükümdarı Kanunî, kişilikleri bakımından aynı olsalar bile, dizideki Kanunî bir oyun kahramanıdır. Yazarın hayal gücüne göre düzenlenmiş bir kişiliktir. Diğeri ise tarihî bir şahsiyettir. Eğer edebî metinlerin kurmaca oldukları gözden kaçırılırsa okuyucu metni yanlış anlayabilir.

Edebî metinlerin amacı, okuyucuya bir anlam zenginliği sunmaktır. Bu

¹⁴ Şerif Aktaş - Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 5. Baskı, Akçağ, Ankara 2004, 201.

bakımdan sanatçı dili günlük dilden farklı biçimde kullanmaya özen gösterir. Günlük dilin söz değerlerine yeni anlamlar yükleyebilir. Kelimelerin yan anlamlarından, mecaz anlamlarından, çağrışımlarından yararlanarak, onlara, anlatmak istediğine uygun yeni boyutlar kazandırır. Bu şekilde kelimeler, metnin içinde, günlük dilde kullanıldıklarından daha geniş işlevler yüklenirler.¹⁵ Böylece her okuyucu metni farklı biçimde algılayabilir. Hatta aynı metni değişik zamanlarda okuyunca, farklı anlamlar çıkarabilir. İşte bir şiiri, bir romanı tekrar tekrar okumak isteyişimizin ve her okuyuşta ayrı bir tat almamızın sebebi, metnin her okunduğunda yeniden yaratılma imkânına sahip oluşudur.

Edebî metinlerde, yorumlanmaya müsait bir dil kullanılır. Edebi metinlerde dile getirilen anlamlarla gerçek hayatın olguları arasında doğrudan doğruya bir özdeşlik yoktur. Yani dil göstergelerinin bizi gönderdiği kaynağın kendisi, gerçek hayatta mevcut değildir. Ancak bu, iletinin insandan, hayattan ve yaşanan dünyadan soyutlanması demek değildir. Burada sanata özgü bir gerçeklik söz konusudur. Böyle durumlarda yazar, aradığı etkileri ortaya koyabilmek için dili istediği biçimde kullanır. Mesela Attila İlhan:

*“ben sana mecburum bilemezsin
adını mih gibi aklımda tutuyorum”*

Dizesinde kelimelere sözlük anlamının dışında yeni anlamlar yüklemiştir. Şair sevdiğine olan tutkusunu “ben sana mecburum” diyerek anlatıyor. *Mecbur* kelimesinin anlamları arasında “âşık olmak, sevmek” diye bir anlam yoktur. Şair burada *mecbur* kelimesinin anlamını genişletmiştir.

*“bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden
belki yeşilköy’de uçağa biniyorsun”*

Dizesinde ise şair sevdiğinin gözlerinin mavi oluşunu “bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden” cümlesiyle ifade ediyor.

Edebi metinlerde göstergeler tek bir anlam değil birden fazla anlam ifade eder. Edebi metinlerde dil yoruma açık, edebi esere özgü bir dildir. Bu sebeple alıcı göstergeleri değişik biçimde yorumlayabilir. Çünkü metin içinde kelimelere ve cümlelere günlük dilde olduğundan daha fazla işlevler yüklenmiştir.

¹⁵ Dilin işlevleriyle ilgili olarak bk. Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.

SESSİZ GEMİ

*Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıhtımda kalanlar bu seyahatten elemli,
Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli.
Bîcâre gönüller! Ne giden son gemidir bu;
Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu.
Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti dönen yok seferinden.
(Yahya Kemal Beyatlı)*

Şiire ilk göz atıldığında limandan kalkan bir gemiden söz edildiğini anlaşılmaktadır. Limandan bir gemi kalkıyor; etraf sakin, rıhtımda kalanlar ise üzüntülüdür. Ayrıca rıhtımdan bu gemi sık sık kalkmaktadır. Ne var ki bu gemiyle gidenlerin hiçbirisi geri dönmüyor; demek ki gittikleri yerden memnundurlar.

Şiirin bütününe bakılınca *gemi*, *rıhtım*, *liman*, *yolcu* gibi sözcüklerin yalnızca gerçek nesnelere değil, daha başka şeylere de gönderme yaptığı anlaşılmalıdır. Örneğin “liman” bilinen herhangi bir liman (Mersin limanı, İskenderun limanı, İstanbul limanı) olmadığı gibi, geminin demir aldığı rıhtım da belli bir rıhtım değildir. *Zamandan* demir almak günü gelmiştir. Ayrıca yolcuları uğurlarken hiçbir el kol hareketi de yapılmaz. Oysaki gerçek hayatta yolcuları uğurlarken el, kol mendil vs. sallanır. Rıhtımda kalanlar bu ayrılıktan hüznülüdür, ama bu basit bir hüznün değil bir matemdir. Çünkü gidenler geri dönmeyeceklerdir. Bütün bu durumlara bakınca şairin gerçekten limandan kalkan bir gemiyi değil, ölümü ve bir sonsuzluk duygusunu anlattığı anlaşılmalıdır.¹⁶

Şair bilinen sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek “ölüm ve sonsuzluk” kavramını şiirin bütünü içerisinde okuyucuya vermek istemiştir.

Bir romanda, bir şiirde tek tek cümlelerin görevi, günlük dilde alışık olduğumuz gibi, somut bir bilgiyi açıklamakla sona ermez. Bu cümleler kendi aralarındaki iç etkileşimle okuyucuda belli bir algılama konumu oluştururlar. Meselâ Cahit Sıtkı Tarancı'nın

¹⁶ Sessiz Gemi şiirinin anlambilimsel incelenmesi için bk. Kamil İşeri, Sercan Demirgüneş, “Sessiz Gemi Şiirinin Anlambilimsel/Göstergebilimsel İncelenmesi”, *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer 2008, 499-512

“Şakaklarım kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah’ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz?
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?”

şirini yaşlı bir kimsenin algılamasıyla, genç bir kimsenin algılaması aynı değildir.

Her edebî metin bir iletişim aracıdır, ancak edebî metinlerde iletilen, verilmek istenen bilgi kesin yargı biçiminde verilmez. Bu ileti, yazarın konuya yüklediği gizili bir anlamdır ve metnin bütününe sindirilerek verilir.

Edebî metinler, sosyal bir çevrenin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu bakımdan ortaya çıktıkları dönemden, kendisini çevreleyen toplumsal ve kültürel yapıdan, kendi dışındaki başka iletişim imkânlarından bazı öğeler de içerirler. O nedenle metni incelemek, değerlendirmek ve yorumlamak için yazıldığı dönemin dilini, kültür değerlerini bilmek gerekir.

6. Sonuç

Edebiyat dil ile yapılan bir sanat olduğundan edebiyatçı da dilin bütün imkânlarından yararlanır. İnsanlar dili günlük ihtiyaçları için de kullanırlar; ancak günlük gereksinimler için kullanılan dil ile edebî serlerde kullanılan dil birbirinden farklıdır. Günlük dil yalın ve sadedir. Edebiyatçı herkes tarafından kullanılan bu dile yeni anlatım biçimleri katarak onu zenginleştirir. Böylece edebiyat, duygu ve düşünceleri günlük dilden daha kuvvetli ve daha güzel bir biçimde ifade eder. Edebiyatçılar, ele aldıkları konuyu çeşitli söz sanatlarıyla süsleyerek etkili ve insanda heyecan uyandıracak biçimde işlerler. Bu yüzden edebî eserler duyguları terbiye eder, onları derinleştirir ve geliştirir.¹⁷

Edebiyat eserlerinin malzemesi dil olmakla birlikte, yalnızca bir dil yığınından ibaret değildir. Edebiyat ile sosyal hayat arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü edebiyatçı toplumun bir bireyidir ve toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içinde yer alır. Edebî eserler bize insanların duygularını, düşüncelerini, hayallerini, özlemlerini, tabiatı, eşyayı kısaca toplumu anlatırlar. Fakat edebî eser, yaşanan gerçeği olduğu gibi yansıtmaz. Ancak gerçeğin veya hayatın belirli bir anlama göre dil aracılığıyla yeniden yorumlanmasıyla oluşur. Edebî metni yazar, hayatı ve dili kurgulayarak oluşturur. Edebî metinler gerçeğe gönderme yaparlar, gerçeğe çok yakın, çok benzer bir dünyayı canlandırır. Hatta metindeki her ögenin dış dünyada bir benzerini bulmak mümkündür. Ama

¹⁷ Mustafa Özkan, *İnsan İletişim ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010, s.74.

bunlar gerçeğin bire bir karşılığı olmayan kurmaca bir dünyayı yansıtırlar. İnsana özgü özellikler, insanların dışı vuran, eyleme dönüşen tutkuları, özlemleri, istekleri kurmacanın dünyasında dile getirilir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya, *Anlamak ve Anlatmak*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- AĞAKAY, Mehmet Ali, “Türkçede Kelime Koşmaları”, *TDAY-Belleten 1954*, Ankara 1988, s. 97-104.
- AKBAYIR, Sıddık, *Cümle ve Metin Bilgisi*, Deniz Kültür, Ankara 2003.
- AKSAN, Doğan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara 1999.
- AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg, İstanbul 2000.
- AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1993.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Ankara 1987.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996.
- AKSAN, Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.
- AKTAŞ, Şerif-GÜNDÜZ, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 5. Baskı, Akçağ, Ankara 2004.
- BANGUOĞLU, Tahsin *Türkçenin Grameri*, 3. Basılış, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 496.
- BALTAŞ, Zuhâl-Baltaş, Acar, *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- BAŞKAN Özcan, Bildirişim, *İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988.
- BAŞKAN Özcan, “Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü”, *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983, s. 151-172.
- BAYRAV, Süheyla, *Yapısal Dilbilim*, İstanbul 1969.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul 1999.
- FİLİZOK, Rıza, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:115, İzmir 2001.
- GÖKTÜRK, Akşit, *Okuma Uğraşı- Yazın Metninin Kavranışında Okur-Metin-Yazar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.
- GÖKTÜRK, Akşit, *Sözün Ötesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989.
- GÜNAY, Doğan, *Metin Bilgisi*, Multilingual, İstanbul 2000.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- KILIÇ, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.
- KIRAN, Zeynel-Kıran, Ayşe, *Dilbilime Giriş, Seçkin*, Ankara 2002.
- OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZKAN, Mustafa- TÖREN, Hatice- ESİN, Osman, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- ÖZKAN, Mustafa, *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.
- ÖZKAN, Mustafa, *İnsan İletişim ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Edebiyatda Dil Kullanımları*, Multilingual, İstanbul 2001.
- PALMER, F.R., *Semantik* (Çev. Ramazan Ertürk), Kitabiyat, Ankara 2001.
- SAUSSURE, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), İstanbul 1998.

